

Leszek Bednarczuk

Pamięci Profesora Tadeusza Milewskiego (1906–1966)

Jak kształtował się system praindoeuropejski

I. Uwagi wstępne

Pochodzenie języka budzi zainteresowanie uczonych i amatorów od czasów antycznych do dziś. Problem ten chciał również rozwiązać młody niemiecki uczony Franz Bopp (1791–1867) poprzez rekonstrukcję systemu koniugacji prajęzyka (1816) nazwanego później indogermańskim albo indoeuropejskim. Wprawdzie dalsze poszukiwania pokrewieństwa m.in. z językami kaukaskimi (1847) nie uzyskały aprobaty innych uczonych, ale odżyły po latach w hipotezie glottalnej i konstrukcji ergatywnej (Gamkrelidze, Ivanov 1984). A odkrycie F. de Saussure’a (1879) „koefficienta sonantycznego” doprowadziło H. Møllera (1880, 1917), A. Cuny (1912) i J. Kuryłowicza (1927) do stworzenia teorii (spółgłosek) laryngalnych, przypominających semickie. Również hipoteza indouralska ma wielu zwolenników (Kortlandt 2002, 2010), także w wersji poszerzonej jako makrorodzina eurazjatycka (Greenberg 1998, 2002) lub nostratycka (Bomhard 2008; Illič-Svityč 1971–1984; Pedersen 1903; por. Stachowski 2011). Wszystkie one budzą wątpliwości, ale przytaczane przez ich autorów i zwolenników podobieństwa typologiczne rzucają światło na możliwe dalsze odtwarzanie stanu pierwotnego drogą rekonstrukcji wewnętrznej, której podstawy metodologiczne dali G. Bonfante (1945) i J. Kuryłowicz (1962–1963), a po latach zastosował W.P. Lehmann (2002), który dążył do odtworzenia jego (naj)starszej fazy, nazywanej przedindoeuropejską (*Pre-Indo-European*, dalej: PRIE), wychodząc od języka praindoeuropejskiego (*Proto-Indo-European*, dalej: PIE) z epoki rozpadu wspólnoty. Zrekonstruowany przez siebie język zalicza do typu „aktywnego” według klasyfikacji G. Klimova (1977), którego pamięci poświęca swoją pracę. Języki tego typu

odróżniają aktywne i statywne części mowy (rzeczowniki żywotne/nieżywotne, czasowniki czynnościowe/stanowe) oraz odpowiadające im afiksy i przypadki, z których *activus* jest odpowiednikiem *ergatiwu* w („aktywnych”) językach kaukaskich. Licząca 308 stron praca składa się z dziesięciu rozdziałów: (1) podstawy rekonstrukcji PRIE, (2) Od PIE do PRIE, (3) archaizmy PIE jak pozostałość/dziedzictwo języka aktywnego, (4) struktura leksykalna, (5) składnia, (6) morfologia derywacyjna, (7) morfologia fleksyjna, (8) morfologia, (9) kultura PRIE, (10) możliwe relacje PRIE z innymi językami. Na początku każdego rozdziału autor referuje krytycznie stan badań i często proponuje własne rozwiązania. A opowiadając się za „aktywną” strukturą języka PRIE, rozwija koncepcję F. Spechta (1944) na temat semantyki deklinacji indoeuropejskiej jako świadectwa kultury jej użytkowników. Opowiada się za wschodnioeuropejską koncepcją praojczyzny indoeuropejskiej O. Schradera (1906–1907), do dziś powszechnie przyjmowaną, wskazując na możliwość kontaktów z językami uralskimi. Epokę PRIE datuje na VII–V tysiąclecia, a PIE na IV–III, wskazując, że względna jednolitość prajęzyka sugeruje stosunkowo niewielką populację jego użytkowników. Dopiero ich ekspansja terytorialna spowodowała powstanie dialektów indoeuropejskich (Meillet 1908).

Nim przejdziemy do proponowanej tu rekonstrukcji struktury języka PRIE, trzeba stwierdzić, że dotychczas nie znaleziono ani jednego języka, który by nie posiadał systemu fonologicznego (samogłosek i spółgłosek), morfemów leksykalnych i gramatycznych, różnie rozumianych (niekoniecznie wyrazowych) części mowy i spójnych wypowiedzi zdaniowych. Ale w ich obrębie można wyróżnić pewne cechy recesywne (archaizmy); niektórych z nich można dopatrywać się w epoce PRIE i w stadiach ją poprzedzających. Wymienić tu można:

1. **Fonologia:** samogłoski z wieloma stopniami otwarcia, dyftongi i tryftongi; spółgłoski o złożonej dodatkowej artykulacji: awulsywne [bloki mlaskowe], injektywne, ejektywne, laryngalizowane, (pre)glottalizowane, (pre)aspirowane, (pre)nazalizowane; sonanty (nie)zgłoskotwórcze; dystynktywna tonalność, rejestr sylabowy i inne.
2. **Morfologia:** rozbudowana kompozycja, infiksy i konfiksy, bogata inkorporacja, rozbudowana aglutynacja, opozycje: *singulativum/collectivum*, *exclusivum/inclusivum*, posesywność organiczna, rodzaje czynności, brak czasów i osobowych form czasownika, ubóstwo trybów i stron.
3. **Składnia:** brak różnic między częściami mowy, rozbudowa imiennych form czasownika, czyste zdanie nominalne, ubóstwo wyrazów gramatycznych, brak hipotaksy.
4. **Słownictwo:** bogactwo terminów szczegółowych i pojęć konkretnych, ubóstwo abstraktów.

II. Fonologia

Do najczęściej dyskutowanych problemów fonologii indoeuropejskiej należą: (1) teoria laryngalnych, (2) alternatywna względem niej hipoteza glottalna, przyjmująca dla prajęzyka korelacje glottalizacji i aspiracji (t^h – th – dh), w miejsce korelacji dźwięczności i aspiracji; (3) w zakresie spółgłosek gutturalnych przedmiotem sporu jest obecność labio-welarnych i/lub palato-welarnych. Ze swej strony chciałbym dodać jeszcze (4) problem tryftongów.

1. Teoria laryngalnych

F. de Saussure (1857–1913) dokonał swego odkrycia w młodzieńczym dziele *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879), ukazując na przykładzie wokalizmu praindoeuropejskiego system języka, którego koncepcję rozwinął w kursie wykładów genewskich (1907–1911), fundującym dziele strukturalizmu europejskiego (1916). Z drugiej strony wprowadzenie abstrakcyjnego „współczynnika sonantycznego”, zidentyfikowanego przez J. Kuryłowicza (1927) z hetyckim h dało podstawy teorii laryngalnych, która jest do dziś głównym przedmiotem dyskusji indoeuropeistów. Jak wiadomo, *Mémoire*... F. de Saussure’a został przez współczesnych mu młodogramatyków, zwłaszcza niemieckich, przyjęty z dużą rezerwą, a jego uczeń – wielki A. Meillet, dedykując mu swoje *Introduction* (1903), poza wyrazami uznania za podejście systemowe w nocy bibliograficznej, pomija milczeniem koncepcję „koeficjentów sonantycznych”.

Klasyczną metodą historyczno-porównawczą odtworzyć możemy z dużym prawdopodobieństwem stan indoeuropejski w momencie rozpadu prajęzyka (późnoindoeuropejski). Jego wcześniejsza ewolucja i pierwotny (wczesnoindoeuropejski) system fonologiczny jest od dawna przedmiotem hipotez opartych na domniemanym pokrewieństwie z innymi rodzinami językowymi (semickie, kaukaskie, ugrofińskie, prajęzyk nostratyczny) oraz na rekonstrukcji wewnętrznej. Od kilkudziesięciu lat, a w chwili obecnej omal powszechnie, przyjmuje się wspomnianą na wstępie hipotezę F. de Saussure’a (1879) w zmodyfikowanej na wzór semicki wersji laryngalnej H. Møllera (1880, 1917), której klasyczny kształt nadał J. Kuryłowicz (1927, 1935), identyfikując „koeficjent sonantyczny” z hetyckim h . Uczony ten doszedł do wniosku, że praindoeuropejskie laryngalne miały charakter spółgłoskowy, ale oznaczył je na wzór sonantycznych gładów i , u jako a_1 , a_2 , a_3 (później dodał jeszcze a_4). To spółgłoskowe laryngalne a mogło w pewnych pozycjach się wokalizować w a (śwa indoeuropeicum). W późniejszych pracach prof. Kuryłowicz podkreślał dwojaką naturę tej głoski (1956: 109, przypis 14). Sam jednak krytycznie odnosił się do nadużywania teorii laryngalnych, zwłaszcza w etymologii, ograniczając jej objaśnienia do kilku ściśle

określonych procesów (1977: 197–198, 211–212). Podobnie jak E. Benveniste (1935, 1962), traktuje on laryngalne jako symbole relacji systemowych. Z tych względów obaj badacze unikali ich fonetycznej interpretacji.

Mimo różnic między poszczególnymi uczonymi przeważa dziś opinia, że były to spiranty (za)tylnojęzykowe, umownie nazywane laryngalnymi. Głoski te poza hetyckim *h* nigdzie bezpośrednio się nie zachowały, ale w pewnych pozycjach uległy wokalizacji lub pozostawiły inne ślady w postaci wydłużenia, aspiracji zwartych lub hiatu; ten ostatni problem na gruncie bałto-słowiańskim podjął W. Smoczyński (2003). Jak wspomniano wyżej, w chwili obecnej większość indoeuropeistów przyjmuje w różnych wersjach teorię laryngalnych (Lindeman 1970; Piwowarczyk 2022; Smoczyński 2006).

Nie brakuje jednak przeciwników, którzy albo ją odrzucają w całości, albo szukają innych objaśnień odnośnych zjawisk. N. Minissi analizuje szczegółowo hipotezę F. de Saussure'a i sposób wykorzystania jej przez H. Møllera (1917) i A. Cuny (1912) do stworzenia hipotezy indoeuropejsko-semickiej (z laryngalnym *H*). Relacjonuje też „algebraiczne” (laryngalna jako symbol relacji) koncepcje E. Benveniste'a (1935) i J. Kuryłowicza (1927, 1935) oraz ich następców. Jako argument przeciwko teorii laryngalnej N. Minissi przytacza niemożność realizacji spółgłosek na poziomie głośni (*larynx*) bez udziału jamy ustnej. A wzajemne warunkowanie się obu rodzajów głosek w obrębie mechanizmu artykulacyjnego człowieka współczesnego wyklucza jego zdaniem istnienie języków „spółgłoskowych”. Wobec tego wszelkie dywagacje na temat pierwotnej monowokaliczności języka uważa za jałowe. Również W. Mańczak (1995, 2004) do wysuwanych już dawniej kontrargumentów (brak języków o jednej samogłosce, różna ilość i natura głosek laryngalnych, niepewność danych hetyckich) dodał jako najpoważniejszy jego zdaniem zarzut, że postulowany przez niektórych badaczy ich spółgłoskowy charakter i zmiana w samogłoskę jest nieznana innym językom (w zestawieniach Beekesa [2011] jest 46 przykładów zmiany laryngalnej w samogłoskę typu **ph₂tér* > st.ind. *pítā* = łac. *pater*, wobec czterokrotnej zmiany w spółgłoskę jak w **plth₂-* > st.ind. *prthú-* ‘szeroki, wielki’).

Nie wszyscy jednak badacze interpretują laryngalne jako spółgłoski *sensu stricto*, tzn. spiranty czy inne obstruenty. Niektórzy widzą w nich sonanty, które w zależności od otoczenia w wyrazie mogły pełnić funkcję samogłosek lub spółgłosek. F. de Saussure posługiwał się określeniem *coefficient sonantique*. H. Pedersen (1909: 177), niezależnie od genewskiego uczonego, zrekonstruował dla języka przedindoeuropejskiego sonant welarny [ǵ/], który albo się wokalizował, albo znikał, wydłużając poprzedzającą samogłoskę lub sonant. Ze współczesnych badaczy m.in. E. Reynolds, P. West i J. Coleman (2000) zaliczają fonemy laryngalne do sonantów, lokując je w obrębie systemu wokalicznego. Profesor Kuryłowicz ze względu na dystrybucję widzi

w nich odrębną klasę fonemów, pośrednią między spółgłoskami a sonantami (1956: 109, przypis 14).

Wśród zwolenników teorii laryngalnych trwa dyskusja na temat ilości proponowanych dla prajęzyka tej klasy fonemów: od dwóch koeficjentów F. de Saussure'a, trzech laryngalnych H. Møllera, czterech śwa spółgłoskowych J. Kuryłowicza aż do dziesięciu spółgłosek laryngalnych A. Martineta (1957), który doszedł do tego w oparciu o kryteria fonologiczne, sam jednak sceptycznie odnosi się do samej teorii. Obecnie przeważa opinia o istnieniu trzech spółgłosek laryngalnych (Piwowarczyk 2022).

Z drugiej strony, jeden z najszybszych badaczy tej problematyki L.L. Hammerich (1948) doszedł do wniosku, że podobnie jak inne sonanty była to jedna głoska – dźwięczne krtaniowe *H*, która w hetyckim dała odpowiednią welarną, a następnie się ubezdźwięczniła. Jak zauważa J. Décsy (1991: 22), należała ona do systemu sonantów, które w zależności od struktury morfonologicznej wyrazu były zgłoskotwórcze *i*, *a*, *u* lub niezgłoskotwórcze *ī*, *ā*, *ū*. Te ostatnie miały charakter glajdów: *ī* palatalny, *ū* welarny, *ā* laryngalny (co znajduje paralelę w ukraińskim *ī*, *h*, *ū*). Podobna alternacja zachodziła w systemie sonantów ustnych i nosowych: zgłoskotwórcze *r*, *l*, *m*, *n* / niezgłoskotwórcze *r*, *l*, *m*, *n*. Po oderwaniu się grupy anatolijskiej, w której *ā* przeszło w *h*, w pozostałych językach indoeuropejskich niezgłoskotwórczy sonant laryngalny zniknął. Wówczas ukształtował się wokalizm późnoindoeuropejski, w którym *i*, *u*, *a* przeszły do klasy samogłosek. Z systemu tego już po rozpadzie prajęzyka usunięto odziedziczone z epoki wczesnoindoeuropejskiej izolowane w systemie *ā* (nietworzące już serii z *i* / *ī*, *u* / *ū*), zastępując je w grupie indoirańskiej przez *i*, w pozostałych językach przez *ā* i jego kontynuanty lub zero fonologiczne.

2. Hipoteza glottalna

Rekonstrukcja praindoeuropejskiego systemu spółgłoskowego została przez młodogramatyków oparta na modelu sanskryckim z czterema seriami spółgłosek zwartych (*t* – *th* – *d* – *dh*). Zauważono jednak, że staroindyjskie spółgłoski bezdźwięczne aspirowane *ph*, *th*, *kh* (> irańskie *f*, *þ*, *χ*) znajdują tylko nieliczne odpowiedniki w ormiańskim i grece, mogą więc być indoeuropejską innowacją dialektalną, powstałą po rozpadzie prajęzyka. Ale oparty na bogatej bazie materiałowej (kilkaset zrekonstruowanych pierwiastków) model praindoeuropejskiego systemu o trzech seriach zwartych (*t* – *d* – *dh*), został zakwestionowany ze względów typologicznych przez R. Jakobsona (1958). Model *t* – *d* – *dh* dla prajęzyka zmodyfikował również J. Kuryłowicz (1956: 375–382) ze względów fonologicznych, gdyż jedna seria przydechowych musiała być neutralna pod względem dźwięczności, a stała się dystynktywną dopiero po powstaniu odpowiedniej serii bezdźwięcznych,

co nastąpiło prawdopodobnie dopiero na gruncie indoirañskim. Wcześniej H. Pedersen (1951) zwrócił uwagę na rzadkość spółgłoski *b* w inwentarzu rekonstruowanych pierwiastków praindoeuropejskich i doszedł do wniosku, że późnoindoeuropejskie spółgłoski dźwięczne powstały z dawniejszych (wczesnoindoeuropejskich) bezdźwięcznych, spośród których *p* łatwiej mogło zniknąć. Uczony cytuje podobną zmianę w średnio-zachodnio-ormiańskim, gdzie w wyniku drugiej przesuwki staroormiańskie dźwięczne uległy ubezdźwięcznieniu, a ich miejsce w systemie zajęły dawne bezdźwięczne.

Te dwie okoliczności typologiczne (brak systemów *t – d – dh* oraz rzadkość *b*, co stawia pod znakiem zapytania całą serię dźwięcznych) skłoniły T. Gamkrelidze i V. Ivanova (1984) do wysunięcia tzw. „hipotezy glottalnej”, zgodnie z którą w języku praindoeuropejskim były (jak w niektórych językach kaukaskich i być może dialektach ormiańskich) trzy serie spółgłosek zwartych: efektywne (glottalizowane) bezdźwięczne, aspirowane bezdźwięczne i aspirowane dźwięczne: *tʰ – th – dh*; dwie ostatnie posiadały również alfony nieaspirowane [t], [d]. Nie było więc fonemów zwartych dźwięcznych, które w większości historycznych języków miałyby powstać z bezdźwięcznych glottalizowanych. Zatem bezdźwięczne aspirowane w pragermańskim, grece, łacinie, ormiańskim, indoirañskim nie były (jak dotychczas przyjmowano) innowacją tych języków, lecz archaizmem indoeuropejskim, podobnie jak dźwięczne aspirowane zachowane w staroindyjskim, a według nich także w niektórych dialektach ormiańskich. Z podobną propozycją wystąpił P.J. Hopper (1973), przyjmując dla praindoeuropejskiego dźwięczne, bezdźwięczne i bezdźwięczne efektywne: *d – t – tʰ*.

Natomiast F. Kortlandt (2021) jako punkt wyjścia przyjmuje odpowiednie spółgłoski bezdźwięczne: *th – t – tʰ*.

Jak wykazała dyskusja (Décsy 1991; Mańczak 1995, 2004; Szemerényi 1990), obie wersje hipotezy glottalnej nie wydają się prawdopodobne: (1) ze względu na rzadkość spółgłosek glottalizowanych w językach świata; obecnych wprawdzie w językach kaukaskich, ale ich ewentualny wpływ lub prapokrewieństwo z indoeuropejskim (mimo lokalizowania go w Anatolii przez T. Gamkrelidze i V. Ivanova 1984) nie wydaje się prawdopodobne ze względu na różnice gramatyczne i brak wspólnego słownictwa; (2) ze względów typologicznych: dwie serie aspirowanych przy braku fonologicznych („czystych”) zwartych, posiadających najwyższą frekwencję w historycznych językach indoeuropejskich i tradycyjnie rekonstruowanym prajęzyku; (3) mało prawdopodobny model germańsko-ormiański konsonantyzmu prajęzyka i jego skomplikowana ewolucja w poszczególnych językach indoeuropejskich. Niezgodność hipotezy glottalnej z danymi dialektów ormiańskich wykazał A. Pisowicz (1988), wskazując, że rzekomo odziedziczone z epoki praindoeuropejskiej spółgłoski glottalizowane i dźwięczne aspirowane są tam późnymi innowacjami.

O. Szemerényi (1990: 152–153, 159) za młodogramatykami i R. Jakobsonem (1958) przyjmuje dla epoki przed rozpadem wspólnoty praindoeuropejskiej model sanskrycki czterech serii spółgłosek zwartych z dwoma rodzajami aspirowanych, które wyprowadza z bifonematycznych połączeń: zwarta (bez)dzźwięczna + spirant laryngalny *h*. Przyjmuje też, mimo rzadkości w nagłosie, obecność fonemu *b*, wystarczająco udokumentowanego w rekonstrukcjach słownika J. Pokornego: według obliczeń G. Décsy'ego (1991) – 88 poświadczeń; według Matasovića (1994) – ponad 40 pierwiastków z *b*. Traci więc również rację bytu pomysłowa rekonstrukcja H. Pedersena (1951) wyjaśniająca rzadkość spółgłoski *b* w systemie. Jedno nie ulega wątpliwości, konsonantyzm indoeuropejski z epoki rozpadu prajęzyka jest rezultatem uprzedniej ewolucji, ale jej przebieg pozostaje nadal przedmiotem domysłów.

3. Spółgłoski gutturalne

Spośród innych problemów konsonantyzmu indoeuropejskiego od dawna wysuwane są wątpliwości co do obecności w prajęzyku trzech szeregów spółgłosek tylnojęzykowych. Istnieją też różne poglądy na temat ich genezy. Dotychczasowe hipotezy przedyskutował krytycznie L. Steensland (1973). Uczony sprowadza wszystkie kilkadziesiąt wysuniętych hipotez do trzech podstawowych stanowisk: (I) trzy szeregi *k* – *k^u* – *ḱ*; (II) dwa szeregi, (II,1) *k* – *k^u*, (II,2) *k* – *ḱ*, (II,3) *k^u* – *ḱ*; (III) jeden szereg welarny. L. Steensland (1973: 125–127) w oparciu o dystrybucję i frekwencję połączeń gutturalnych z różnymi typami fonemów przyjmuje dla praindoeuropejskiego model II,1 (Meillet 1937). Autor zanalizował pod tym kątem około 750 praindoeuropejskich rekonstruktów wyrazowych, ustalając różne sekwencje segmentów, m.in. związek z nagłosowym *s* (*sko-*, *ske-/sḱi-*), częstość apendyksu labialnego po dzwięcznej, alternację *e* / *o* po gutturalnej, niewystępowanie w tej samej pozycji welarnej i labio-welarnej, formy niespalatalizowane w bałto-słowiańskim (20x). Jednak przeciwko propozycjom A. Meilleta i L. Steenslanda (oraz pozostałym hipotezom typu II i III) przemawia współwystępowanie kontynuantów trzech szeregów indoeuropejskich gutturalnych w niektórych językach satemowych i kentumowych oraz paralele typologiczne.

W „satemowym” języku albańskim refleksy indoeuropejskich labio-welarnych odkrył H. Pedersen (1900), a udokumentował skrupulatnie N. Jokl (1937). W języku tym praindoeuropejskie labio-welarne ulegają palatalizacji przed samogłoskami przednimi: *k^u* > *k* + *O* / *s* + *E*, natomiast welarne takiej palatalizacji nie ulegają, zaś palatalne przechodzą w spiranty interdentalne. Podobną repartycję w języku ormiańskim odkrył V. Pisani (1950–1951), gdzie pie. labio-welarne (z wyjątkiem *g^u*) przed samogłoskami przednimi ulegają palatalizacji: *k^u* > *kh* / *čh*, *g^uh* > *g* / *ž*, welarne nie zmieniają się przed samogłoskami przednimi (z wyjątkiem sekwencji *kḷ* > *čh*), natomiast pie. *ḱ*, *ǵ*, *ǵh* >

orm. s, c, ʒ. Również w pozostałych językach satemowych zachowały się ślady labio-welarnych. Z drugiej strony w dwu grupach języków na wschodniej peryferii kentumowej, w anatolijskim i tocharskim, zachowały się pewne różnice między trzema szeregami gutturalnych. Wprawdzie najważniejszy z anatolijskich – język hetycki nie wykazuje śladów serii palato-welarnych, zachowała się ona jednak w luwijskim: pie. $\acute{k} > z [c]$, oraz w likijskim: pie. $\acute{k} > s$. Być może także w tocharskim: pie. $*\acute{g}h > *dh'_2 = \text{pie. } *dh_1 + E > ts$ (Evan-gelisti 1950).

Z przedstawionych tu faktów i hipotez zdaje się wynikać, że w epoce późnoindoeuropejskiej istniały trzy szeregi spółgłosek tylnojęzykowych, a ich uproszczenie nastąpiło dopiero po rozpadzie prajęzyka na dialekty indoeuropejskie. Za takim ujęciem przemawiają również paralele typologiczne (Milewski 1993: 181–184), z których wynika, że rozbudowany system trzech serii spółgłosek gutturalnych był archaizmem, a nie innowacją. Jak z powyższego przeglądu nowszych koncepcji na temat praindoeuropejskiego systemu fonologicznego wynika, nie ma podstaw do poważniejszej rewizji ujęcia młodogramatycznego ustalonego dla epoki końcowej wspólnoty. Niektóre z nich, mianowicie teorię laryngalnych, można odnieść do wyjściowego stanu przedindoeuropejskiego i traktować jako prawdopodobną hipotezę.

4. Problem tryftongów

W fonetyce artykulacyjnej tryftong definiuje się najczęściej jako jednosylabową sekwencję samogłoski między dwoma głajdami, wymawianymi na jednej nastawie lub też jako trójsegmentową samogłoskę niejednolicie artykułowaną, tzn. ze zmiennym stopniem otwarcia. Jądro (szczyt) dyftongu stanowi samogłoska, a stojące po obu stronach $-\wedge-$ (rzadziej przed $--\wedge$ lub po $\wedge--$) stanowią jej stoki. Artykulacyjnie tryftongi są najbliższe również niejednolicie artykułowanym dyftongom, które ze względu na pozycję głajdu mogą być wstępujące $-\wedge$ lub zstępujące $\wedge-$. W językach i dialektach indoeuropejskich są zjawiskiem rzadkim, a wszędzie tam, gdzie występują, istnieją również dyftongi; tryftong można więc również zdefiniować jako kombinację dyftongu wstępującego ze zstępującym.

Jako przykłady tryftongów przytacza się sekwencje z „dropping” *r* w języku angielskim. Według „British Received Pronunciation” i w większości innych nierotycznych odmian języka angielskiego trójgłoski jednosylabowe z *R*, które różnią się od sekwencji z realizacjami dwusylabowymi: $[a\upsilon\grave{a}]$ jak w *hour* (por. dwusylabowe *shower* $[a\upsilon.\grave{a}]$), $[a\iota\grave{a}]$ jak w *fire* (por. dwusylabowe *higher* $[a\iota.\grave{a}]$), $[\text{ɔ}\iota\grave{a}]$ / $[\text{e}\iota\grave{a}]$ jak w *layer* (por. dwusylabowe *employer* $[\text{ɔ}\iota.\grave{a}]$). Niektórzy badacze wyróżniają w sumie pięć tryftongów: $[\text{e}\iota\grave{a}]$, $[\text{a}\iota\grave{a}]$, $[\text{ɔ}\iota\grave{a}]$, $[\text{a}\upsilon\grave{a}]$, $[\text{ə}\upsilon\grave{a}]$. W szybkiej wymowie tryftongi upraszczają się do dyftongów, a nawet monoftongów.

Poza angielskim tryftongi występują w innych językach germańskich, m.in. w duńskim: [ɛ̥ɐ̯] jak w *færge* ‘prom’, [i̥ɐ̯] jak w *hvirvle* ‘wirować’, [œ̥ɐ̯] jak w *Børge*, imię i nazwisko, [u̥ɐ̯] jak w *spurv* ‘wróbel’. Spotykamy je w berneńskim etnolekcie języka niemieckiego: [i̥ɐ̯] jak w *Gieu* ‘chłopiec’, [y̥ɐ̯] jak w *Gfïeu* ‘uczucie’, [u̥ɐ̯] jak w *Schueu* ‘szkoła’.

Znane są na gruncie romańskim, m.in. w języku rumuńskim, np. *eu* [i̥e̯] ‘ja’, *iaurt* [iḁurt] ‘jogurt’, *maiou* [mai̯ou] ‘koszulka’, we włoskim, np. *guàì* ‘biadał’, *mièi* ‘moi’, *tuòì* ‘twoi’ (pl.), w hiszpańskim, np. *buey* ‘wół’, *cambiàis* ‘zmiana’ (pl.). Istniały w języku strofrancuskim, np. *grieu* [gri̯oeu] ‘grecki’, *beau* [biau(s)] ‘piękny’ (Zink 1986: 142–145) i staroprowansalskim, zapisywane jako *iei*, *ieu*, *uei*, *uoi*, *uou* (Schultz-Gora 1924: 19, 28). Dziś spotykamy je w dialektach okcytańskich. Spośród języków celtyckich występują, obok licznych dyftongów (wstępujących i zstępujących) w języku walijskim, np. *iaith* ‘język’, *gwawd* ‘pieśń’, *theithiau* ‘podróże’ (Morris Jones 1955: 31–47).

W niektórych dialektach słowiańskich pojawia się trojsegmentowa wymowa dyftongów, m.in. poleskich, słoweńskich, kaszubskich, w zachodniej Wielkopolsce, na Krajnie; może istniały też w języku nowopołabskim w XVIII wieku.

Na tym tle pojawia się pytanie, czy nie można by w podobny sposób interpretować praindoeuropejskie sekwencje typu $-\hat{-}$. W słowniku J. Pokornego (1949–1969) znalazłem kilkadziesiąt pierwiastków, w których zapisywane przez niego dyftongi *ei*, *oi*, *ai*; *eu*, *ou*, *au* są poprzedzane przez glajdy *i*, *u*. Dzięki przeskanowanej przez G. Starostina (Pokorny 2007) wersji elektronicznej tego słownika (2222 hasła opatrzone dodatkowo znaczeniami angielskimi) odnalazłem kilkadziesiąt praindoeuropejskich pierwiastków i derywatów zawierających sekwencje fonetyczne: *iḁi* 1, *ie̥u* 10, *io̥i* 1, *io̥u* 2, *uḁi* 3, *ue̥i* 24, *uo̥i* 3, *uo̥u* 2, *uie̥* 1, *ou̥i* 1. Ze względu na frekwencję za fonologiczne tryftongi można uznać jedynie parę *ie̥u* – *ue̥i*.

Oto odnalezione w słowniku J. Pokornego rekonstrukty (numery G. Starostina):

784. <i>ie̥u</i> –/ <i>ie̥uə</i> –/ <i>ie̥u</i> -g- ‘łączyć, jarzmo’	1063. <i>k’ue̥i</i> - ‘brud, brudzić’
785. <i>ie̥u</i> - ‘mieszać’ (płynną potrawę)	1064. <i>k’ue̥i</i> - ‘syczeć, świstać’
786. <i>ie̥u</i> - ‘młody’	1065. <i>k’ue̥i</i> –/ <i>k’ue̥id</i> –/ <i>k’ue̥il</i> - ‘błyszczący, biały’
787. <i>ie̥u</i> - ‘rozdzielać’	1918. <i>sue̥i</i> - ‘syczeć, świstać’
788. <i>ie̥u</i> -dh- ‘poruszać się szybko, walczyć’	1919. <i>su̥(ē)̥i</i> - ‘zginać, obracać, kołysać’
789. <i>ie̥ug</i> - ‘splatać, zmieniać’	1920. <i>sue̥id</i> - ‘błyszczeć’
790. <i>ie̥u</i> –/ <i>io̥u</i> -ni- ‘prosta droga’	1921. <i>sue̥i</i> - ‘pocić się’
791. <i>ie̥uo</i> - ‘ziarno, jęczmień’	1922. <i>su̥ē̥id</i> - ‘mleko,(?) śmietana’
792. <i>ie̥uos</i> - ‘norma, prawo’	2052. <i>tu̥ē̥i</i> - ‘uderzać’
1709. <i>si̥ē̥(u)</i> -ro- ‘szwagier’	2053. <i>tu̥ē̥i</i> (s)- ‘podniecać, poruszać’

- 2105. $\text{uei-}/\text{uei}\partial\text{-}/\text{ui-}$ ‘obrać, skręcać; wiatr’
- 2106. $\text{uei-}/\text{uei}\partial\text{-}/\text{ui}\check{\text{-}}$ ‘schnąć’
- 2107. $\text{uei-}/\text{uei}\partial\text{-}$ ‘działać, być mocnym’
- 2110. ueid- ‘widzieć, wiedzieć’
- 2111. ueidh- ‘oddzielać’
- 2112. ueik- ‘wybierać, wyciskać’
- 2113. ueik- ‘siła, energia (bitwa, zwycięstwo)’
- 2114. ueik- ‘dochodzić, odnosić’
- 2115. $\text{ueik-}/\text{ueig-}$ ‘owijać, okrążyć’
- 2116. $\text{ueik-}/\text{uoik-}$ ‘osada, dom’
- 2117. $\text{ueip-}/\text{ueib-}$ ‘obrać, kołysać’
- 2118. ueis- ‘rosnąć, kielkować’
- 2119. ueis- ‘obrać, zginać’
- 2120. ueis- ‘płynąć, płyn trujący, bagno’

W większości języków odziedziczone z epoki praindoeuropejskiej glajdy i , u uległy spirantyzacji w j , v (w niektórych pozycjach nawet uzwarceniu). Spowodowało to zanik dyftongów, a więc także istniejących dzięki nim tryftongów. A wspomniane wyżej tryftongi są pośrednim rezultatem nowszych tendencji do dyftongizacji pod wpływem zmian w artykulacji głosek (angielskie $-r > -\partial$), kontrakcji po zaniku spółgłoski (francuskie), struktury sylaby (romańskie), w sylabie akcentowanej (większość języków).

Jak wiadomo, teoria laryngalnych we współczesnej wersji daje zupełnie inny niż tradycyjny obraz wokalizmu praindoeuropejskiego, traktując „szwa” jako wtórny refleks laryngalnych, a niektórzy badacze kwestionują istnienie a krótkiego jako samogłoski nieapofonicznej. Różni się też od ujęcia J. Kuryłowicza (1927, 1937, 1977) „koefficient sonantyczny” F. de Saussure’a (1879), który zapisuje jako „szwa spółgłoskowe” ∂ . G. Décsy (1991) zinterpretował komputerowo praindoeuropejskie „szwa” jako sonant, proponując korelację ∂ / ∂ , paralelną do $i / \check{i}$, u / u .

W oparciu o powyższe rozważania można zaproponować następujący system fonologiczny dla epoki wczesnopraindoeuropejskiej:

p	t	k	k'	k ^u	ph	th	k'h	k ^u h	b	d	g'	g ^u	bh	dh	g'h	g ^u h
s					r	l	m	n	r	l	m	n				
					i / ĭ	ə / ǣ			u / ū							
					ē			ō					ei		ēu	ieu
													ōi		ōu	uei
								ā					āi		āu	

III. Morfologia

1. Deklinacja

Teoria lokalistyczna, sięgająca epoki antycznej, przypisuje wszystkim przypadkom z wyjątkiem nominatiwu znaczenia kierunkowo-przestrzenne, dopiero W. Wundt (1900) wprowadził odróżnienie przypadków gramatycznych (logicznych): nominativus, accusativus, genetivus, dativus, od przypadków lokalnych, których liczba może być różna. Jak wiadomo, przypadki gramatyczne pełnią w językach typu nominatywnego funkcje podmiotu, dopełnienia bliższego, przydawki i dopełnienia dalszego, a po zaniku fleksji często zachowują się w zaimku osobowym, np. w romańskim czy angielskim. Najbardziej uniwersalna para „nominativus/accusativus” (rectus/obliquus) wyraża się w językach analitycznych przez pozycję w zdaniu. Natomiast w językach typu ergatywnego agens (w językach nominatywnych podmiot aktywny) stoi w przypadku zależnym zwanym ergativus lub agentivus, a podmiot nieaktywny (pacjens i człon nominalny przy czasowniku nieprzechodnim) stoi w niezależnym składniowo absolutiwie.

Podobny do ergatywnego system przypadków struktury głębokiej (*deep structure cases*) zaproponował Ch. Fillmore (1968). Głębokie przypadki semantyczne są według niego wykładnikami uniwersalnych pojęć, jakimi posługuje się człowiek w swoich sądach na temat zachodzących wokół niego wydarzeń. Uznał on za konieczne, a więc uniwersalne, następujące przypadki: agentivus, instrumentalis, dativus, factitivus, locativus oraz obiectivus (przypadek neutralny znaczeniowo bliski pacjensowi). W koncepcji tej nie ma miejsca na nominativus, accusativus i genetivus, gdyż według Ch. Fillmore'a subiekt i obiekt to kategorie powierzchniowe i nieuniwersalne.

Zwraca uwagę podobieństwo przypadków głębokich do systemu ergatywnego: agentivus – ergativus, obiectivus – absolutivus, brak nominatiwu i accusatiwu. Ale co dla nas ważniejsze, ten uniwersalny system przypadków głębokich przypomina kategorie słowotwórcze rzeczownika w nominatywnych dziś językach indoeuropejskich. Zilustrować to można następującą tabelą:

Kategorie słowotwórcze	Przypadki głębokie Ch. Fillmore'a	Deklinacja ergatywna	Deklinacja nominatywna
n. actionis (abstracta)	obiectivus	absolutivus	nominativus (nieaktywny)
n. agentis	agentivus	ergativus	nominativus (aktywny)
n. acti (resultativa)	factitivus	absolutivus	accusativus
n. instrumenti	instrumentalis	instrumentalis	instrumentalis
n. loci	locativus	locativus	locativus
-	dativus	dativus	dativus
	-	genetivus	genetivus

Zestawione paradygmaty tworzą spójny system kategorii formotwórczych rzeczownika. Skrajne pozycje zajmują w nim mutacyjno-transpozycyjne kategorie słowotwórcze (najmniej regularne i najbardziej konkretne) oraz przypadki w językach nominatywnych (najbardziej regularne i abstrakcyjne, zwłaszcza tzw. przypadki gramatyczne). Centrum stanowią przypadki w językach ergatywnych oraz role semantyczne argumentów struktury predykatowo-argumentowej, czyli przypadki głębokie Ch. Fillmore'a. Poszczególne kategorie zostały zestawione (linia pionowa) ze względu na ich nadrzędne znaczenie, podczas gdy różnice między nimi (linia pozioma) można traktować jako kolejne fazy ewolucji morfologicznej języka.

Zaproponowana tu interpretacja kategorii formotwórczych rzeczownika prowadzi do pewnych wniosków natury typologicznej na temat genezy deklinacji indoeuropejskiej. Z badań E. Benveniste'a (1935) i F. Spechta (1944), wynika, że deklinacja ukształtowała się wcześniej niż koniugacja, a w miarę cofania się bardziej widoczny staje się jej związek z derywacją nominalną – bogactwo paradygmatów i ich podział według formantów zachowujących swoją wartość kategorialną (np. abstracta na *-s-*, *-ti-*, *-tu-*, n. agentis na *-ter-* / *-tel-*, n. acti na *-men-*) zwłaszcza zaś zjawisko heteroklizji, czyli połączenia dwu tematów w jednej odmianie, co mogło być początkiem deklinacji: nominativus *-r-* / pozostałe przypadki *-n(t)-*, por. greckie ὕδωρ / ὕδατος. Jak zauważa F. Specht (1944: 391), należy tu pokazać ilościowo grupę nazw zjawisk przyrody oraz organów i czynności ludzkich (słońce, ogień, woda, źródło, kamień / coś ostrego, jama, otwór / usta, brzeg / zagięcie, bagno, droga / podróż; dzień, świt, blask, noc, ciemność, rok, czas, wiosna, lato, jesień; siła, zdrowie, krzyk / głos, zdrowie, krew, wątroba, serce, biodro / udo, pierś / wymię, kość, tłuszcz, nieczystość itp.). Wydaje się, że ta kategoria słowotwórcza jest dziedzictwem bardzo odległej przeszłości kulturowej, zapewne jeszcze

wyprzedzającej antropocentryzm, który jest odpowiedzialny za powstanie kategorii mutacyjnych, zwłaszcza nominów agentis.

Nowsze badania nad typologią składniową (Gamkrelidze, Ivanov 1984; Klimov 1977) ugruntowały hipotezę C. Uhlenbecka (1901; Vaillant 1936), że język praindoeuropejski posiadał pierwotnie strukturę ergatywną (aktywną). Słowotwórcza geneza indoeuropejskiej deklinacji i rola zaimka osobowego w jej ukształtowaniu znajduje paralele w językach innych rodzin, zwłaszcza w aglutynacyjnych językach ugrofińskich i altajskich, gdzie końcówki i formanty słowotwórcze tworzą jeden system formotwórczy postulowany dla epoki wczesnoindoeuropejskiej. Natomiast pozostałością epoki przedfleksyjnej mogą być imiona złożone z pierwiastkiem w drugim członie typu stind. *Aśva-dā* 'ofiarujący konie', *-rāj-* 'wokół panujący' (Milewski 1969: 20–23).

2. Koniugacja

Większość kategorii werbalnych w językach indoeuropejskich i w innych rodzinach językowych można w pewnym uproszczeniu sprowadzić do trzech klas nadrzędnych realizujących się na wszystkich poziomach języka obejmujących czasownik. W oparciu o dzieło I. Meščaninova (1949) zrecenzowane dociekliwie przez T. Milewskiego (1949, LP I: 303–335) oraz inne prace o genezie kategorii werbalnych można dojść do pewnych wniosków na temat ich charakteru, genezy i kolejności powstawania. Wynika z nich, że uniwersalną jest kategoria modalności, natomiast czas występuje tylko w językach, w których istnieje różnica między orzeczeniem czasowym a imiennym różnym od innych formacji nominalnych (Milewski 1949: 314–315). Co się tyczy genezy kategorii temporalnych, to w opinii J. Kuryłowicza (1977) w języku praindoeuropejskim, jak w semickim, czasy gramatyczne powstały z aspektów, a raczej rodzajów czynności (uprzedni / współczesny > dokonany / niedokonany > aoryst / praesens). Nominalny charakter indoeuropejskiego perfectum (wokalizm *-o-*) sugerował już H. Hirt (1928, IV: §135), a na powstanie złożonego perfectum z peryfrastycznego praesens w różnych językach wskazał J. Kuryłowicz, sugerując, że italo-celtycki *coniunctivus* na *-ā-* pochodzi z pie. aorystu, podobnie jak słowiański *conditionalis* na *bych*. Natomiast futurum w różnych językach pochodzi z różnych formacji modalnych: *desiderativum*, *debitativum* lub *voluntativum* (np. w bałkańskim z pomocniczym 'chcę').

Sięgając jeszcze głębiej w przeszłość, wydaje się, że końcówki indoeuropejskiego czasownika pochodzą z zaimków wskazujących, a niektóre formacje (np. medio-passywne *-(t)or*, czy 3. pl. praesentis *-nt*) to dawne *nomina agentis* z eliptyczną copulą, jak w tzw. czystym zdaniu nominalnym.

Od dawna wiadomo, że powstałe w epoce dialektów indoeuropejskich infinitiva to pierwotne nomina actionis, a więc abstracta.

Schemat kategorii werbalnych				
poziomy i kategorie	leksykalno-semantyczne	morfosyntaktyczne	syntaktyczne	pragmatyczne
modalne	techniki modalne	tryby, statusy	modalność	postawa nadawcy
temporalne	rodzaje czynności	czasy, aspekty	perspektywa czasowa zdania	rama czasowa aktu mowy
uczestnictwa	sposoby oznaczania	osoby, strony	diateza	uczestnicy aktu mowy

3. Zaimki

W odróżnieniu od wyrazów znaczących zaimki należą do deiktycznej techniki językowej i nie zawierają treści przedmiotowych. K. Bühler (1934) analizuje rolę zaimków w akcie mowy (układ: *ego* – *hic* – *nunc*) i omawia dociekliwie wyrażane przez nie różne rodzaje wskazywania. W jego opinii zaimki rozwinęły się z gestów i pełnią funkcję deiktyczną, pierwotną względem funkcji nazywającej. Ogromne bogactwo znaczeń, funkcji i struktur zaimkowych z języków różnych rodzin zanalizowała dociekliwie K. Majtinskaja (1969), głównie w językach ugrofińskich, ałtajskich i indoeuropejskich, a źródła zaimków (oraz przysłówków i partykuł) upatruje w pierwotnych partykułach wskazujących. Niektórzy badacze łączą zaimki z rozpowszechnionymi na Dalekim Wschodzie formami grzecznościowymi, z czym może mieć związek zróżnicowanie hierarchiczne i rodzajowe zaimka pierwszej osoby, np. japońskie *boku* ‘ja’ (męskie) / *atashi* ‘ja’ (żeńskie); podobnie w językach tajskim, birmańskim i tybetańskim, skąd zapewne tocharskie *nāš* ‘ja’ (męskie) / *ñuk* ‘ja’ (żeńskie).

Śpośród wszystkich zaimków najstarsze (gesty dźwiękowe) i najważniejsze (technika deiktyczna) są zaimki wskazujące, które odnosząc się do osoby, o której była mowa w tekście, nabierają charakteru anaforycznego. W niektórych językach zaimek wskazujący staje się determinantem grupy nominalnej, spadając do roli morfemu gramatycznego (przedimka), przy czym w językach posiadających rodzaj gramatyczny jest on równocześnie jego wykładnikiem, stąd grecka nazwa ῥοζον ‘rodzajnik’. Z drugiej strony

rodzajnik, zaimek wskazujący, anaforyczny oraz względny zapewniają spójność strukturalną (kohezję) tekstu. Ten ostatni można nazwać „spójnikiem odmiennym”, gdyż można go zastąpić przez połączenie spójnika względnego i zaimka anaforycznego, np. człowiek, którego (= co go) kocham, itp.

Co się tyczy języków indoeuropejskich, to jak zauważył K. Brugmann (1904), rdzenie zaimkowe różnią się etymologicznie od pierwiastków nominalnych i werbalnych. Jak przypuszczano wcześniej, a wykazał szczegółowo F. Specht (1944), regularne końcówki deklinacji nominalnej powstały pod wpływem zaimków wskazujących. W supletyvizmie zaimka praindoeuropejskiego można upatrywać genezy odmiany heteroklitycznej *-r-/-n-*, rozpowszechnionej w hetyckim, w którym zachowała się pierwotna opozycja rodzajowa: „genus commune (żywotno-osobowy) / neutrum (przedmiotowy)” widoczna w pie. zaimku wskazującym **so, sã / *tod*, pytajnym **k^{is} / *k^{id}*. R.S.P. Beekes (2011) wskazał na liczne archaiczne osobliwości fleksyjne m.in. na brak końcówki *-s* w nominatiwie; pochodzenie *-so* w genetiwie (scs. *če-so*) z pie. **so* ‘ten’; związek sekwencji w innych przypadkach *-sm-* z liczebnikiem **sem-* ‘jeden’ i różnego rodzaju wyrównania w pozostałych przypadkach. Supletywna opozycja zaimkowa typu *ja / my, ty / wy* mogła być impulsem do powstania regularnej liczby mnogiej, a w indoeuropejskim zróżnicowaniu tematów pluralis i dualis można dopatrywać się śladów opozycji inclusivus ‘my z wami’ / exclusivus ‘my bez was’ (dla germańskiego: E. Prokosch 1939: §98c), zjawiska znanego w wielu językach egzotycznych.

Również w końcówkach indoeuropejskiego czasownika można dostrzekać się morfemów zaimkowych, co znajduje paralełę funkcjonalną w analitycznych językach romańskich i germańskich, gdzie w formacjach werbalnych zaimki osobowe pełnią funkcję końcówek, a jako samodzielne występują formy emfatyczne (por. franc. *je / moi*). Podobnie w inkorporacyjnych językach celtyckich obok form samodzielnych (emfatycznych) i reduplikowanych występują afiksy zaimkowe (prefiksy, infiksy, sufiksy) oraz formy wzmacniające, a zaimek względny może występować w roli sufiksu po czasowniku już w języku galijskim, np. *dugìonti-io* ‘którzy służą’.

4. Partykuły

Partykuły wraz z zaimkami nie pełnią funkcji nazywającej, lecz służą do modyfikacji sensu wypowiedzi. Są zwykle enklitykami o prostej budowie fonetycznej (często: spółgłoska + samogłoska), a w najstarszych tekstach stoją zgodnie z prawem J. Wackernagla (1892) po pierwszym akcentowanym wyrazie zdania. W pewnym uproszczeniu można je podzielić na (1) lokalno-deiktyczne, (2) asertywno-wzmacniające, (3) negatywne, (4) pytajne, (5) emotywne [wykrzykniki]. Można im przypisać odpowiednie znaki niewerbalne: (1) ruch ręką, (2) ruch głowy, (3) grymas nosa, (4) zawieszenie

głosu, (5) okrzyk; a z drugiej strony odpowiednie modalności werbalne: (1) *indicativus*, (2) *imperativus*, *optativus*, (3) formuła negatywna (francuski, angielski, celtyckie), (4) konstrukcja pytajna (jw.), (5) *admirativus* (w albańskim). Na gruncie indoeuropejskim omówił partykuły, zaimki i spójniki w obszernym leksykonie G. Dunkel (2014), a w języku polskim S. Jodłowski (1971, 1973) i M. Grochowski, A. Kisiel i M. Żabowska (2014).

IV. Składnia

Najpełniejszej syntezy składni porównawczej indoeuropejskiej dokonał B. Delbrück (1893–1900), a po nim W.P. Lehmann (1974), który w swej ostatniej pracy (2002: 100–130) scharakteryzował składnię PRIE jako języka aktywnego, szyk wyrazów w zdaniu, zdanie złożone i użycie imiesłowów i innych form nieosobowych czasownika, zdanie podrzędne, pierwotne znaczenia, morfologiczne funkcje i przechodzenie partykuł w spójniki, wybrane przykłady z najstarszych tekstów. W tym miejscu ograniczę się do parataksy indoeuropejskiej, którą zajmuję się od wielu lat (Bednarczuk 1960, 1971).

Na podstawie zgodności wszystkich wcześniej poświadczonych grup językowych można przyjąć, że w końcowym okresie istnienia wspólnoty praindoeuropejskiej w funkcji kopulatywnej występowało **k^ue*, w alternatywnej **ue* / **uē*, a w funkcji dysjunktywnej negacja zdaniowa, wzmacniana fakultatywnie przez dwa pozostałe **ne-k^ue* i **ne-uē*. Nie ma natomiast podstaw do rekonstrukcji ogólnoindoeuropejskiego spójnika adversatywnego. Istnieje tu tylko kilka innowacji dialektycznych. Z faktu, że **k^ue* i **ue* / **uē* nie posiadają jasnej etymologii, można pośrednio wnosić, że ich spójnikowa funkcja nie jest późną innowacją. Liczyć się jednak trzeba z tym, że w praindoeuropejskim istniał okres, kiedy nie wytworzyła się jeszcze kategoria spójnika. Śladem tego mogą być asyndetyczne połączenia wyrazów o charakterze rytualnym typu łac. *nocte die*, *sartus tectus*, *purus putus*, umbr. *atru alfu* ‘czarny i biały’, *pernaiaf pustnaiaf* ‘z przodu i z tyłu’ oraz zbliżone do nich tzw. stare połączenia poetyckie w rodzaju awest. *aspa-vira*, *pasu-vira* odpowiadające łac. *equi-viri*, umbr. *veiro-pequo*, a także inne composita typu „dvandva”, w których spójnik kopulatywny pojawia się wyjątkowo. Przy funkcji alternatywnej śladem stanu przedspójnikowego może być intonacja „plūti”[ɜ]w staroindyjskim, np. *adhah svid āsīṛd upāri svid āsīṛd* ‘było to na dole czy na górze?’ (Rygweda, 10, 129, 5). Wykorzystywana fakultatywnie we wszystkich językach indoeuropejskich negacja zdaniowa w funkcji dysjunktywnej jest również pozostałością stanu przedspójnikowego. Funkcja adversatywna pojawia się przy zestawianiu w całość różnych lub wykluczających się treściowo składników; można przypuszczać, że w prajęzyku spełniało ją także sekundarnie kopulatywne **k^ue*, podobnie jak w niektórych

językach indoeuropejskich, np. w polskim *a*. W konstrukcjach nominalnych znaczenie przeciwstawne ma również comparativus i spełniający m.in. jego funkcję ablativus. Wszędzie jednak w epoce historycznej asyndeton stanowi fakultatywny wariant stylistyczny odpowiedniej konstrukcji spójnikowej.

Zatem za autonomiczne praindoeuropejskie spójniki parataktyczne można uznać tylko **k^{ue}* i ** μ e / $\mu\bar{e}$* . Kontynuanty ich, o ile występują samodzielnie, są prawie zawsze postponowane po drugim (i następnych) z łączonych składników, przy czym kontynuant **k^{ue}* w indoirañskim, anatolijskim, grece, łacinie i germańskim, a ** $\mu\bar{e}$* w indoirañskim i łacinie – mogą stać także przy wszystkich składnikach. Ten ostatni sposób użycia wydaje się pierwotnym. Jest on częstszy w bardziej archaicznej stylistycznie niż proza poezji i zostaje usunięty wcześniej (u Homera 621 na 2046 niepolisyndetycznych, u Plauta 62 na 810).

Postpozytywny sposób użycia predestynował oba spójniki do połączeń wyrazowych, np. greckie $\pi\alpha\tau\eta\rho\ \acute{\alpha}\nu\delta\rho\acute{\omega}\nu\text{-}\tau\epsilon\ \theta\epsilon\acute{\omega}\nu\text{-}\tau\epsilon$, łacińskie *noctes-que dies-que*, sanskryckie *nakta-vā diva-vā* ‘nocą albo we dnie’ itp. Podobnie jak sufixs i końcówka, spójnik stał po każdym elemencie, do którego się odnosi. Mamy tu więc do czynienia z wyrazowym typem spójnika, który w językach świata nie jest czymś wyjątkowym, np. tatarskie (krymskie) *baba-ty ogut-ty* ‘ojciec i syn’, wotiackie (permskie) *džitšij-än kion-än* ‘lis i wilk’. Z kolei w drawidyjskim języku telugu kopulatywne *-nnu / -nni* nie tylko jest postponowane jak końcówka, ale ulega także harmonii wokalicznej.

Również postpozytywnie, lecz nie polisyndetycznie używane bywają niektóre inne spójniki kopulatywne i adwersatywne, np. stind. *api*, anatolijskie *-ma*, gr. $\delta\acute{\epsilon}$, łac. *quidem*, niem. *aber* i inne, także w językach słowiańskich. Spójniki tego typu ze względu na potrzebę łączenia większych jednostek syntaktycznych nie mogły się utrzymać. Punktem wyjścia stało się uproszczenie polisyndetonu i regulacja pozycji spójnika według prawa J. Wackernagla (1892). Moment pojawienia się nowych spójników, nie postpozytywnych, przypada na epokę dialektycznego rozpadu prajęzyka, a w okresie historycznym występują już one we wszystkich językach z wyjątkiem greki mykeńskiej, w której nie ma jeszcze $\kappa\alpha\iota$. Już jednak u Homera to ostatnie jest dwukrotnie częstsze niż $\tau\epsilon$, przy którym konstrukcje polisyndetyczne stanowią zaledwie czwartą część przykładów. Podobnie w archaicznej łacinie przeważa *que*; u Plauta jednak jest już dwukrotnie rzadsze niż *et*. Natomiast w staroindyjskim i Aweście $\check{c}a$ i $v\bar{a}$ są również częste jak spójniki typu nowszego.

Z czasem jednak postpozytywny typ spójnika wychodzi z użycia: w grece w epoce koine; w łacinie potocznej na początku epoki cesarstwa, zachowując się w obu językach dłużej w języku pisanym (Schwyzer 1953: 574, Szantyr 1965: 502–503). Na gruncie indyjskim *ca*, rozpowszechnione w napisach Aśoki, spotyka się jeszcze w prakrytach, do dziś występuje w syngaleskim

i jako wyraz wtórnie przejęty z sanskrytu w kilku językach nowoindyjskich. Znane także w prakrytach *vā*, dziś w językach indyjskich wydaje się być również pożyczką z sanskrytu. W irańskim oba spójniki pojawiają się z rzadka w średnioperskim, sakijskim i sogdyjskim. Do dziś zachowało się tylko *ča* (w formie *ja*) w yazgulami, gdzie łączy głównie wyrazy, zwykle postpozytywnie; pojawia się także w konstrukcji polisyndetycznej. W zasadzie jednak jest to już partykuła wzmacniająca, por. *awáy mó-ra-ja* 'naley mnie też' obok *im-ja wuγd dim-ja* 'ta i tamta płakała'. W innych językach kontynuant **k^ue* 'i' występuje tylko po drugim wyrazie (typ *senatus populus-que*), por. lidyjskie *-ke*, frygijskie *-κε*, mesapijskie *-ti*, *-si*, wenetyjskie *-ke*, galijskie *-c*, celtoiberyjskie *que*, *-cue*, *-ce*, staroirlandzkie *-ch*, gockie i pranordyjskie *-(u)h*; tam, gdzie możemy to stwierdzić w dłuższych tekstach, spójnik postpozytywny wychodzi wkrótce (jak w germańskim i celtyckim) z użycia. Polisyndeton – poza łaciną, greką i indoirzańskim – został poświadczony tylko w anatolijskim i germańskim.

Że przyczyną usunięcia kontynuantów **k^ue* i **uē* / *uē* w językach indoeuropejskich był postpozytywny sposób ich użycia, a nie inne względy (np. podniesiona przez Meilleta [1915] potrzeba odnawiania spójników, które wskutek częstego użycia tracą wyrazistość) świadczy fakt zachowania tych spójników w ortotonicznych połączeniach z innymi elementami, w niektórych językach nawet do dziś. Tak na przykład indoirzańskie *vā* w połączeniu *adha-vā* (*atha-vā*), znane już w sanskrycie i młodszej Aweście, jest rozpowszechnione w językach średnio- i nowoindyjskich, a na gruncie irańskim występuje w perskim, afgańskim, baluczi, osetyńskim i innych. W języku greckim kontynuant **uē* występuje od czasów najstarszych w połączeniu **η-(f)ε > ἦ > ῆ*, zachowanym do dziś. Na gruncie italoceltyckim **k^ue* w połączeniu **ad-k^ue* (łac. *atque*, *ac*) zachowało się w romańskim i nowoceltyckim. Podobnie w germańskim połączenie *ja-h* funkcję spójnika kopulatywnego spełnia poza gockim w staro-wysoko-niemieckim, starosaskim i w staroangielskim. Proces usuwania postpozytywnego **k^ue* dobrze ilustrują języki celtyckie: w galijskim i celtoiberyjskim, o ile można wnioskować z ubożego materiału inskrypcyjnego, było ono normalnym spójnikiem. W staroirlandzkim, gdzie obok niego występuje antepozonowane *ocus* 'i', poświadczono zostało tylko w kilku połączeniach z elementami akcesoryjno-deiktycznymi: *ba-ch*, *na-ch*, *no-ch*, *ro-ch*, *se-ch*, *to-ch*. A gdy ograniczony został do jednego, przestał być odczuwany enklityczny charakter spójnika, z czym mamy do czynienia w walijskim *a-c*, bretońskim i kornwalijskim *ha-g*.

Nasuwa się jednak pytanie, czy postpozytywny sposób użycia nie mógł być zastąpiony przez normalny przez przesunięcie spójnika na pozycję między składnikami. Nie ma na to jednak pewnych przykładów, gdyż w większości wypadków kontynuanty **k^ue* występują tylko w pozycji enklitycznej. Zwrócono wprawdzie uwagę na tzw. *ca-inversum* w staroperskim. Poza tym

w staroindyjskim i Aweście zanotowano kilka przykładów *ča* w pozycji nie-enklitycznej; podobnie z rzadka w yazgulami i wyjątkowo w grece i łacinie.

Sięgający epoki prajęzyka, ortotoniczny spójnik dysjunktywny **ne-kue* (**ne-ue*) nie jest innowacją ogólnoeuropejską, gdyż w wedyjskim obligatoryjnie, a w pozostałych językach fakultatywnie w jego funkcji występuje powtórzona negacja zdaniowa. Kontynuant **ne-kue* znany jest jednak w germańskim, italocełyckim, anatolijskim, a z przekształconą negacją w grece, albańskim, frygijskim i ormiańskim; pojawia się też w sanskrycie. Również **ne-ue* zostało poświadczane w funkcji dysjunktywnej w italskim i indoirackim, a w funkcji alternatywnej (neutralizacja po negacji) w likijskim *ne-u* 'albo' i cełyckim: stirl. *nō, nū*, wal. *ne-u*, st.bret. *no-u* 'albo'. O braku podstaw do rekonstrukcji praindoeuropejskiego spójnika adwersatywnego była już mowa wyżej. Do indoeuropejskich innowacji dialektycznych należy **at(i)* w Aweście, grece, łacinie i germańskim; **(s)mā/ē* w anatolijskim, grece, mesapijskim; **ōd* w irańskim i bałto-słowiańskim; może **auti* i w italskim i grece.

Reasumując, można stwierdzić, że w języku praindoeuropejskim istniał wyrazowy typ spójnika, zastąpiony później przez młodszy, zdaniowy. Proces ten rozpoczął się w epoce dialektycznego rozpadu prajęzyka, a w epoce historycznej nowy typ spójnika jest przeważający. Enklityczny charakter niektórych spójników adwersatywnych nie stoi tu na przeszkodzie, gdyż te ostatnie nie występują w polisyndetonie i łączą części zdania.

V. Podsumowanie

Przedstawione wyżej rekonstrukcje rzucają pewne światło na proces kształtowania się języka praindoeuropejskiego od aktywnego aglutynacyjno-ergatywnego do rodzajowego fleksyjno-nominatywnego. Początków deklinacji (supletywnej > tematycznej > rodzajowej) upatruje się w zaimku, który posiadał inclusivus (> dualis) / exclusivus (> pluralis), rodzaj żywotny / nieżywotny i bogaty supletywizm. Na nominalną genezę koniugacji wskazuje podobieństwo końcówek do zaimków (*-m / -s / -t*) i supletywnych formantów (*-nt / -r*), wokalizm *o* w perfectum, powstanie czasów z aspektów. Źródłem bogatej derywacji była zapewne kompozycja. Od strony fonetycznej towarzyszył temu zanik spółgłosek laryngalnych, rozbudowa wokalizmu i korelacji palatalności. Archaizmem składniowym jest zdanie nominalne bez copuli, konstrukcje absolutne w funkcji zdań podrzędnych i wyrazowy spójnik parataktyczny (postopozytywny polisyndeton jak przy sufiksach). Nietrudno zauważyć, że tak scharakteryzowany system prajęzyka jest typologicznie najbliższy językom kaukaskim (kartwelskim), a z drugiej strony uralskim (euroazjatyckim?), ale sygnalizowane od dawna podobieństwa leksykalne

mogą być rezultatem wtórnych kontaktów, a nie wspólnego dziedzictwa (nostratyckiego?). Zaproponowaną tu ewolucję prajęzyka indoeuropejskiego można schematycznie ująć w poniższej tabeli.

EPOKA WCZESNOINDOEUEUROPEJSKA (PRIE) VIII-V tysiąclecie, na południe od Uralu	EPOKA PÓŹNOINDOEUEUROPEJSKA (PIE) IV-III tysiąclecie, Lasostep pontyjski
FONOLOGIA ubogi wokalizm, sonanty, gutturalne, laryngalne ruchomy akcent toniczny, enkliza, bogate sandhi	FONOLOGIA bogaty wokalizm, tendencja do palatalizacji, spirantyzacji i stabilizacji akcentu, granice wyrazowe
MORFOLOGIA aglutynacja, bogata kompozycja pierwiastki, morfemy swobodne rodzaje: wspólny / neutralny (aktywny / statywny) początki deklinacji (heterokliza tematyczna) aspekty, modalności, formy nieosobowe stopniowanie supletywne	MORFOLOGIA fleksja, bogata derywacja wyrazy, morfemy gramatyczne (końcówki, afiksy) rodzaje: męski, żeński, nijaki deklinacja tematyczno-rodzajowa, przypadki lokalne konjugacja osobowa (tryby, czasy, strony) stopniowanie regularne
SKŁADNIA konstrukcja ergatywna (agentivus, absolutivus) czyste zdanie nominalne spójnik wyrazowy, konstrukcje absolutne szyk DS-DT, SOV	SKŁADNIA konstrukcja nominatywna (nominativus, accusativus) powstanie copuli (orzeczenie złożone) spójnik zdaniowy, parataksa i hipotaksa, szyk DS-DT, SOV, tendencja do DT-DS, SVO
TYP AKTYWNO-ERGATYWNY	TYP NOMINATYWNY

Rozwiązanie skrótów

BPTJ – „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, Kraków.

BSL – „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris”, Paris.

IF – „Indogermanische Forschungen”, Strassburg-Berlin.

JIES – „The Journal of Indo-European Studies”, Washington.

KZ – „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (...) [Kuhns Zeitschrift]”, Berlin-Göttingen.

LP – Lingua Posnaniensis, Poznań.

Bibliografia

- Adams D., Mallory J., 2006, *The Oxford introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European world*, Oxford.
- Bednarczuk L., 1960, *Spójnik kopulatywny w językach indoeuropejskich*, BPTJ XIX, s. 99–115.
- Bednarczuk L., 1971, *Indo-European parataxis*, Kraków.
- Bednarczuk L., 2007, *Związki i paralele fonetyczne języków słowiańskich*, Warszawa.
- Bednarczuk L., 2016, *Celtic and other Indo-European languages*, Kraków.
- Bednarczuk L., 2020, *Sporne problemy językoznawstwa porównawczego*, Kraków.
- Beekes R.S.P., 2011, *Comparative Indo-European linguistics: An introduction*, Amsterdam–Philadelphia.
- Benveniste E., 1935, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris.
- Benveniste E., 1962, *Hittite et indo-européen*, Paris.
- Benveniste E., 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, I–II, Paris.
- Bomhard A., 2008, *Reconstructing Proto-Nostratic*, Leiden–Boston.
- Bomhard A., 2019, *The Origins of Proto-Indo-European: The Caucasian Substrate Hypothesis*, JIES XLVII(1/2), s. 9–24.
- Bonfante G., 1945, *On reconstruction and linguistic method*, „Word” I, s. 83–94, 132–161.
- Bopp F., 1816, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Frankfurt.
- Bopp F., 1847, *Die kaukasischen Glieder des indoeuropäischen Sprachstamms*, Berlin.
- Brugmann K., 1904, *Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen*, Leipzig.
- Brugmann K., 1897–1916, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, I–IV, Strassburg.
- Bühler K., 1934, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena.
- Cuny A., 1912, *Indo-européen et sémitique*, „Revue de Phonétique” II, s. 101–132.
- Décsey G., 1991, *The Indo-European proto-language. A computational reconstruction*, Bloomington.
- Delbrück B., 1893–1900, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, I–III, Strassburg.
- Dołgopolski A., 2012–2017, *Indojeuropejskij slovar’s nostratičeskimi etimologijami*, Moskva.
- Dunkel G., 2014, *Lexicon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*, I–II, Heidelberg.
- Evangelisti E., 1991, *I modi di articolazione indoeuropei nelle palatalizzazioni tocharice*, „Ricerche Linguistiche” I, s. 132–140.
- Fillmore Ch., 1968, *The case for case*, [w:] *Universals in Linguistic Theory*, New York, s. 1–88.
- Fritz M., Meier-Brügger M., 2020, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin.
- Gamkrelidze T., Ivanov V., 1984, *Indojeuropejskij jazyk i indojeuropejcy*, I–II, Tbilisi.
- Gonda J., 1954, *The history and original function of the Indo-European particle *kue especially in Greek and Latin*, „Mnemosyne” IV, s. 177–214, 265–296.

- Grammont M., 1946, *Traité de phonétique*, Paris.
- Greenberg J., 1998, *An Introduction to History of Africa*.
- Greenberg J., 2002, *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family*, Stanford.
- Grochowski M., Kisiel A., Żabowska M., 2014, *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Kraków.
- Hammerich L.L., 1948, *Laryngeal before sonant*, København.
- Hirt H., 1921–1937, *Indogermanische Grammatik*, I–VII, Heidelberg.
- Hopper P.J., 1973, *Glottalized and murmured occlusives in Indo-European*, „Glotta” VII, s. 141–166.
- Illič-Svityč V., 1971–1984, *Opyt sravnenija nostratičeskix jazykov*, Moskva.
- Jakobson R., 1931, *K charakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza*, Paris.
- Jakobson R., 1958, *Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics*, [w:] *Proceedings of the VIIIth International Congress of Linguists*, Oslo, s. 17–25.
- Jodłowski S., 1971, *Studia nad częściami mowy*, Warszawa.
- Jodłowski S., 1973, *Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka*, Kraków.
- Joki A.J., 1973, *Uralier und Indogermanen*, Helsinki.
- Jokl N., 1937, *Ein Beitrag zur Lehre von der alb. Vertretung der idg. Labiovelare*, [w:] *Mélanges linguistiques offerts à M.H. Pedersen*, København, s. 127–161.
- Kapović M. (red.), 2017, *Indo-European languages*, London–New York.
- Klimov G., 1977, *Tipologija jazykov aktivnogo stroja*, Moskwa.
- Kortlandt F., 2002, *The Indo-Uralic verb*, [w:] *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and literary contacts*, Leiden, s. 217–227.
- Kortlandt F., 2010, *Studies in Germanic, Indo-European and Indo-Uralic*, Amsterdam.
- Kortlandt F., 2021, *How I discovered proto-Indo-European glottalic stops*, JIES XLIX, s. 1–12.
- Kuryłowicz J., 1927, *ə indoeuropéen et h hittite*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, t. I, Kraków, s. 95–104.
- Kuryłowicz J., 1935, *Études indoeuropéennes*, t. I, Kraków.
- Kuryłowicz J., 1956, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław.
- Kuryłowicz J., 1962–1963, *O tzw. wewnętrznej rekonstrukcji*, „Sprawozdania Wydziału Nauk Społecznych” PAN, s. 19–41.
- Kuryłowicz J., 1964, *On the method of internal reconstruction*, [w:] *Proceeding of the Ninth International Congress of Linguists*, Hague, s. 9–36.
- Kuryłowicz J., 1977, *Problèmes de linguistique indo-européenne*, Wrocław.
- Lehmann W.P., 1974, *Proto-Indo-European syntax*, Austin.
- Lehmann W.P., 2002, *Pre-Indo-European*, Washington.
- Leszkiewicz B., 2023, *Konstrukcje absolutywne w grece, łacinie i gockim*, praca doktorska UJ, Kraków.
- Lindeman F.O., 1970, *Einführung in die Laryngalthetheorie*, Berlin.
- Majtinskaja K., 1969, *Mestoimenija v jazykax raznyx sistem*, Moskva.

- Mańczak W., 1995, *Critique de la théorie des laryngales*, [w:] *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński, Kraków, s. 237–247.
- Mańczak W., 2004, *Encore un argument contre la théorie des laryngales*, „Lingua Po-
snanensis” XLVI, s. 41–44.
- Martinet A., 1957, *Phonologie et laryngales*, „Phonetica” I, s. 7–30.
- Matasović R., 1994, *Proto-Indo-European *b and the glottalic theory*, JIES XXII(1), s. 133–149.
- Meillet A., 1908, *Les dialectes indo-européens*, Paris.
- Meillet A., 1915, *Le renouvellement des conjonctions*, Paris.
- Meillet A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris.
- Meillet A., 1937, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris (Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa 1958).
- Meščaninov I., 1949, *Глагол*, Moskva.
- Milewski T., 1949, Recenzja: Meščaninov I., *Глагол*, „Lingua Poznaniensis” I, s. 301–335.
- Milewski T., 1965, *Językoznawstwo*, Warszawa (*Introduction to the study of language*, Warszawa 1973).
- Milewski T., 1967, *Études typologiques sur les langues indigènes de l'Amérique*, Kraków.
- Milewski T., 1969, *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Wrocław.
- Milewski T., 1993, *Teoria, typologia i historia języka*, Kraków.
- Minissi N., 1998/2002, *E l'uomo scelse la parola*, Roma (A człowiek wybrał język, Katowice).
- Morris Jones J., 1955, *A Welsh grammar historical and comparative*, Oxford.
- Møller H., 1880, Recenzja: Kluge F., 1879, *Beiträge zur Geschichte der germanischen Konjugation*, „Englische Studien” III, s. 148–164.
- Møller H., 1917, *Die semitisch-vorindogermanischen laryngalen Konsonanten*, København.
- Pedersen H., 1900, *Die Gutturale im Albanischen*, KZ XXXVI, s. 377–340.
- Pedersen H., 1903, *Türkische Lautgesetze*, „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, LVII(3), s. 535–561.
- Pedersen H., 1909, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, t. I: *Einleitung und Lautlehre*, Göttingen.
- Pedersen H., 1951, *Die gemeinindoeuropäischen und die vorindoeuropäischen Verschlusslaute*, København.
- Pisani V., 1950–1951, *Studi sulla fonetica dell' armeno*, „Ricerche Linguistiche” I, s. 165–193; II, s. 47–74.
- Pisani V., 1974, *Indogermanisch und Europa*, München.
- Pisowicz A., 1988, *Objections d'un arménologue contre la théorie glottale*, „Folia Orientalia” XXVI, s. 213–225.
- Piwowarczyk D.R., 2022, *Rekonstrukcja praindoeuropejskiego systemu fonologicznego*, Kraków.
- Pokorny J., 1949–1969, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Bern.
- Prokosch E., 1939, *A comparative Germanic grammar*, Philadelphia.

- Reynolds E., West P., Coleman J., 2000, *Proto-Indo-European 'laryngeals' were vocalic*, „*Diachronica*” XVII(2), s. 351–387.
- Renfrew C., 1987, *Archeology and language*, Cambridge (Archeologia i język, Warszawa-Poznań 2002).
- Saussure de F., 1879, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Leipzig.
- Schrader O., 1906–1907, *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, Berlin.
- Schultz-Gora O., 1924, *Altprovenzalisches Elementarbuch*, Heidelberg.
- Schwyzer E., 1939–1953, *Griechische Grammatik*, I–III, München.
- Smoczyński W., 2003, *Hiat laryngalny w językach bałto-słowiańskich*, Kraków.
- Smoczyński W., 2006, *Rzut oka na teorię laryngalnych*, [w:] *In the Orient where the gracios light... in honorem Andrzej Pisowicz*, Kraków, s. 119–165.
- Specht F., 1944, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen.
- Stachowski M., 2011, *Teoria nostratyczna i szkoła moskiewska*, „*LingVaria*” VI(1), s. 241–274.
- Pokorny J., 2007, *Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, The text scanned by George Starostin (Moscow), who has also added the English meanings.
- Steensland L., 1973, *Die Distribution der urindogermanischen sogenannten Gutturale*, Uppsala.
- Szantyr A., 1965, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München.
- Szemerényi O., 1990, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, wyd. 4, Darmstadt.
- Trubetzkoy N., 1939, *Grundzüge der Phonologie*, Prague (Podstawy fonologii, Warszawa 1970).
- Uhlenbeck C., 1901, *Agens und Patiens in Kasussystem der indogermanischen Sprachen*, IF XII, s. 170–172.
- Vaillant A., 1936, *L'ergatif en indo-européen*, BSL XXXVII, s. 93–107.
- Van Wijk N., 1902, *Der nominale Genetiv Singular im Indogermanischen in seinem Verhältnis zum Nominativ*, Zwolle.
- Wackernagel J., 1892, *Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*, IF I, s. 333–436.
- Witczak K.T., 2003, *Indoeuropejskie nazwy zbóż*, Łódź.
- Wundt W., 1900, *Die Sprache*, Leipzig.
- Zabrocki L., 1951, *Usilnienie i lenicja w językach indoeuropejskich i w ugrofińskim*, Poznań.
- Zink G., 1986, *Phonétique historique du français*, Paris.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest proces kształtowania systemu praindoeuropejskiego od pierwotnie aktywnego (aglutynacyjno-ergatywnego) do rodzajowego (fleksyjno-nominatywnego) z epoki rozpadu wspólnoty. W systemie fonologicznym towarzyszył temu zanik głosek laryngalnych, rozbudowa wokalizmu („szwa” samogłoskowe, tryftongi) oraz korelacji palatalności. Początków deklinacji upatruje się w zaimku, a na nominalną genezę koniugacji wskazuje podobieństwo końcówek osobowych

do zaimków (*-m / s/ -t*) i innych formantów (*-nt / -r*), wokalizm *o* w perfectum oraz powstanie czasów z aspektów. Źródłem bogatej derywacji była zapewne kompozycja. Archaizmem składniowym jest zdanie nominalne bez copuli, konstrukcje absolutne w funkcji zdań podrzędnych i postpozytywny typ spójnika. System ten przypomina typologicznie języki kaukaskie (zwłaszcza kartwelskie), a z drugiej strony uralskie, ale wskazywane od dawna podobieństwa leksykalne mogą być rezultatem nie wspólnej genezy, lecz wtórnych kontaktów.

Some thoughts on the Pre-Indo-European system

Abstract

The aforementioned reconstruction shed some light on the process of the development of the Proto-Indo-European language from the active agglutinative-ergative type to the gender inflectional-nominative type. The origins of declension (suppletive > stem-related > gender) is perceived in the pronoun, which featured the inclusivus (> dualis)/exclusivus (> pluralis), animate gender/inanimate gender and abundant suppletivism. The nominal origins of conjugation is indicated by the similarity between the endings to pronouns (*-m/-s/-t*) and suppletive formants (*-nt/-r*), *o* vocalism in the perfectum, the emergence of tenses from aspects. Composition was supposedly the source of rich derivation. As far as phonetics is concerned, this phenomenon was accompanied by the disappearance of laryngeal consonants, the expansion of vocalism and the correlation of palatality. Examples of syntactic archaism have to do with the nominal sentence without a copula, absolute constructions in the function of subordinate clauses and the paratactic conjunction (postpositive polysyndeton as it is the case with suffixes). It is easy to notice that a system of the proto-language that is described in such a way is typologically most similar to Caucasian (Kartvelian) languages on the one hand, and Uralic (?Euroasiatic) languages on the other hand. However, the relatively paucal lexical similarities may be a result of secondary contacts instead of a common heritage.

Słowa kluczowe: absolutny, ergatywny, glottalny, laryngalny, postpozytywny, pra-/przedindoeuropejski

Keywords: absolute, ergative, glottal, laryngeal, postpositive, pre-/proto-Indo-European